

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เอกสารประกอบการศึกษา
พระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔
ศัพท์สังคหะ

๑. ชั้นที่ ๕
๒. อุปาทานักชั้นที่ ๕
๓. आयตนะ ๑๒
๔. ธาตุ ๑๘
๕. สัจจะ ๔

รวบรวมและเรียบเรียงโดย ทรงสุภา พงศกฤษดาภ

จัดทำโดย มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

ฉบับนี้จัดทำโดย มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม และผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาค

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๘ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๘ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๐ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด

ขอเชิญร่วมอุปถัมภ์การพิมพ์ชุดบทเรียนทางไปรษณีย์

โดยร่วมบริจาคได้ที่

บัญชีออมทรัพย์ ธนาคารกรุงไทย สาขาพระปิ่นเกล้า

ชื่อบัญชี มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

เลขที่บัญชี 031-1-46872-1

เมื่อนำเงินเข้าบัญชีแล้วกรุณาโทรแจ้งที่

02-884-5090-2 หรือ 02-884-5099 เพื่อออกใบอนุโมทนาให้ท่าน

หรือ

ธนาณัติสั่งจ่าย มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

ปณ. หน้าพระลาน กรุงเทพฯ 10202

ให้ธรรมะเป็นทาน ชะนากการให้ทั้งปวง

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔

สมุจจยสังคหะ

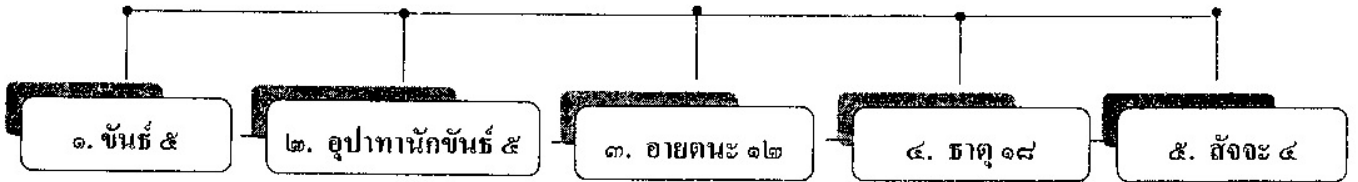
หมวดที่ ๔ สัพพสังคหะ

บทเรียนชุดที่ ๘ เรื่องสมุจจยสังคหะ จะศึกษาหมวดธรรมใหญ่ ๆ ๔ หมวด คือ ๑) อุกุศลสังคหะ ๒) มิสสกสังคหะ ๓) โภชิปักขียสังคหะ ๔) สัพพสังคหะ ใน ๓ หมวดแรกได้ศึกษาจบไปแล้ว สำหรับการศึกษาในชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔ นี้ จะศึกษาหมวดสุดท้าย คือ สัพพสังคหะ

ในสัพพสังคหะนี้พระอนุรุทธาจารย์ได้สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยความเป็นขั้นบันได อายุตนะ ธาตุ สัจจะ เป็นการสงเคราะห์สภาวะธรรมให้เข้าเป็นหมวดหมู่ สิ่งที่จะได้รับการศึกษาโดยการจัดสงเคราะห์เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า สัพพสังคหะนี้ จะเป็นประโยชน์มากในทางการศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง เป็นจริง ซึ่งมีแสดงไว้อย่างละเอียดโดยนัยต่าง ๆ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เนื้อหาในบทเรียนนี้จะเรียบเรียงโดยสรุป โดยมุ่งให้นักศึกษาได้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อให้เห็นถูกต้อง เพราะว่าเมื่อศึกษาถูกต้อง และเข้าใจแล้วนำไปปฏิบัติก็จะเป็นเหตุให้ปัญญาในวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นได้ในวันข้างหน้า ถึงแม้ชาตินี้ยังไม่สามารถจะปฏิบัติจนถึงความหลุดพ้นได้ แต่การศึกษาริยัติที่ถูกต้องจะเป็นปัญญา และเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งชาตินี้ ทั้งชาติหน้า ตลอดจนกระทั่งเห็นแจ้งพระนิพพานได้

การศึกษาปริยัติที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ในชาตินี้ คือ เมื่อศึกษาถูก และเข้าใจก็สามารถสั่งสมกุศลทั้งหลายอันเกิดจากความรู้ความเข้าใจจากการศึกษา ศึกษาแล้วก็จะทำให้เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น เพราะเข้าใจความจริงของสิ่งที่มี ที่เป็น อันจะทำให้สังคมและประเทศชาติสงบสุข และสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อศึกษาแล้วทำให้เป็นสัมมาทิฐิ รู้ถูกต้อง เข้าใจถูกต้อง ในความจริงของสภาวะธรรม ชาติต่อๆ ไปจะไม่ไปสู่อบายเพราะการเป็นมิฉณาทิฐิ และเป็นประโยชน์ต่อการเห็นแจ้งพระนิพพานในที่สุด

หมวดที่ ๔
ศัพท์สังคหะ

บทที่ ๑
ขันธ ๕

คำว่า **ขันธ** ใช้ในความหมายหลายอย่าง คือ ใช้ในความหมายว่า กอง หรือ ส่วน เช่น อุกกขันธ แปลว่า กองน้ำ พลขันธ แปลว่า กองพล บุญขันธ แปลว่า กองบุญ คีลขันธ แปลว่า คุณคือศีล สมาริขันธ แปลว่า คุณคือสมาธิ แต่ในที่นี้มุ่งในความหมายว่า “กอง”

ในศัพท์สังคหะนี้ “ขันธ” จึงมีความหมายว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง หมายถึงกลุ่ม กอง ของธรรม ที่ต่างกันออกไป มี ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง คือ

ประเภทที่ ๑	ธรรมที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต	รวมเป็น	๓	อย่าง
ประเภทที่ ๒	ธรรมที่เป็นภายใน ภายนอก	รวมเป็น	๒	อย่าง
ประเภทที่ ๓	ธรรมที่หยาบ ละเอียด	รวมเป็น	๒	อย่าง
ประเภทที่ ๔	ธรรมที่ดำ ประณีต	รวมเป็น	๒	อย่าง
ประเภทที่ ๕	ธรรมที่ใกล้ ไกล	รวมเป็น	๒	อย่าง

รวมทั้งหมดเป็น ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง

ประเภทที่ ๑ ธรรมที่เป็น อดีต ปัจจุบัน อนาคต

ธรรมที่ชื่อว่า ชันธ์ จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป กล่าวคือ ธรรมนั้นต้องมีสภาพเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต นั้นเอง

ธรรมที่มีสภาพ ๓ อย่างนี้ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

ประเภทที่ ๒ ธรรมที่เป็น ภายใน ภายนอก

ธรรมที่ชื่อว่า ชันธ์ คือ ธรรมที่ปรากฏภายในตนเองได้ และเป็นธรรมที่เกิดภายนอกตนเองได้ ซึ่งก็หมายถึง ธรรมที่เกิดในคนอื่นหรือสัตว์อื่น ที่ไม่ใช่ตัวเราก็จัดว่าเป็นธรรมที่เกิดภายนอก

ประเภทที่ ๓ ธรรมที่ หยาบ ละเอียด

ธรรมที่ชื่อว่าชันธ์ คือ ธรรมที่มีส่วนที่เป็นธรรมหยาบ และละเอียดได้ เช่น วิญญาณชันธ์ หมายถึง จิต จิตที่เป็นธรรมหยาบ เช่น อกุศลจิต จิตที่เป็นธรรมละเอียดเช่น กุศลจิต ส่วนรูปชันธ์ที่เป็นธรรมหยาบ ได้แก่ โอปาริกรูปรูป ๑๒ ได้แก่ ปลาทรูปรูป ๕ วิสยรูป ๗ จัดเป็นรูปหยาบ ส่วนสุขุมรูป ๑๖ จัดเป็นรูปละเอียด เป็นต้น

ประเภทที่ ๔ ธรรมที่ต่ำ ประณีต

ธรรมที่ชื่อว่าชันธ์ คือ ธรรมที่อยู่ในฐานต่ำทราม และธรรมอันประณีต เป็นไปในทำนองเดียวกับประเภทที่ ๓

ประเภทที่ ๕ ธรรมที่ใกล้ ไกล

ธรรมที่ชื่อว่าชันธ์ คือ ธรรมที่ปรากฏได้ทั้งใกล้และไกล ธรรมที่เป็นปัจจุบันจัดเป็นธรรมที่ใกล้ ธรรมที่เกิดในอนาคตจัดเป็นธรรมที่ไกล

ธรรมที่สงเคราะห์ได้ทั้ง ๕ ประเภทนี้ คือ ธรรมทั้งปวง ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป ส่วนพระนิพพาน มีคุณสมบัติไม่ครบทั้ง ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง เช่น พระนิพพานเป็นธรรมที่ละเอียดอย่างเดียว จึงจัดเป็นชันธ์ไม่ได้ ก็พ้นจากความเป็นชันธ์ พระนิพพานจึงเรียกว่า ชันชวิมุตติ

ชันธ์ ๕ ประกอบด้วย รูปชันธ์ เวทนาชันธ์ สัญญาชันธ์ สังขารชันธ์ และวิญญาณชันธ์ เป็นการจัดหมวดหมู่ของสภาวะธรรมทั้งหลาย ให้เห็นถึงลักษณะของความเป็นจริงทั้งหลายว่า แต่ละชันธ์หรือแต่ละกอง เป็นอย่างไร เกี่ยวข้องกันอย่างไร เกี่ยวข้องกันลักษณะไหน

ชันธ์ ๕ คือ

๑. รูปชันธ์	หมายถึง กองรูป	รูปมีทั้งหมด ๒๘ ดังนั้น รูปทั้ง ๒๘ เป็นรูปชันธ์
๒. เวทนาชันธ์	หมายถึง กองเวทนา	เวทนา คือ เวทนาเจตสิกดวงเดียว เป็นเวทนาชันธ์
๓. สัญญาชันธ์	หมายถึง กองสัญญา	สัญญา คือ สัญญาเจตสิกดวงเดียว เป็นสัญญาชันธ์
๔. สังขารชันธ์	หมายถึง กองสังขาร	สังขาร คือ เจตสิกอีก ๕๐ ที่เหลือ เป็นสังขารชันธ์
๕. วิญญาณชันธ์	หมายถึง กองจิต	วิญญาณ คือ จิตทั้งหมด ๘๘ เป็นวิญญาณชันธ์

กองแห่งขั้นที่ ๕ เกี่ยวข้องกันอย่างไร

๑) ขั้นที่ทั้ง ๕ ถูกครอบงำด้วยทุกข์

ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ เป็นไปได้ด้วยความทุกข์ ธรรมนั้นชื่อว่า ขั้นที่ ซึ่งก็หมายถึง ขั้นที่ทั้ง ๕ นั้นเอง

๐๖ ขั้นที่ ๕ ถูกครอบงำจาก ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเกิด
๐๖ นั้นเป็นการนำมาซึ่งขบวนการเกิดทุกข์ทั้งหลายไม่จบไม่สิ้น เมื่อเกิดแล้วก็ได้รับทุกข์ภัยต่าง ๆ ในชาติกำเนิดของตน ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ทุกข์แบบมนุษย์ มีการดิ้นรนแสวงหาปัจจัยทั้งหลายเพื่อการบริโภค เพื่อการสะสม เพื่อการกอบโกย แสวงหาด้วยสุจริตก็ทุกข์ แสวงหาด้วยทุจริตก็ทุกข์ ฉะนั้นความเกิดจึงทุกข์ คือทุกข์ในการเกิด ทุกข์ในการแก่ ทุกข์ในการเจ็บ ทุกข์ในการตาย

๒) ขั้นที่ทั้ง ๕ ว่างเปล่าจากตัวตน

ขั้นที่ทั้ง ๕ แสดงความว่างเปล่าจากตัวตนอยู่แล้ว แต่ที่เราไม่เห็นความจริงนี้ก็เพราะว่า ธรรมดาคนทั้งหลายในโลก มักมีความเข้าใจว่า ความเป็นอยู่ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิด ความสุขสบาย หรือไม่สบาย ความดีใจ ความเสียใจ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย เป็นต้น เหล่านี้เป็นตัวเราเป็นของเราแทบทั้งสิ้น อันเป็นสภาพของสักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดที่ยึดติดแน่นอยู่ในรูปนามขั้นที่ ๕ ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา จึงมักมีความเข้าใจผิดคิดไปว่า เราทำ เราพูด เราคิด เราสบาย ไม่สบาย เราดีใจ เสียใจ เราเด็ก เราสาว เป็นต้น อาการเหล่านี้ถ้าปรากฏแก่ผู้อื่น เขาก็ยึดถือว่า เป็นเขา ผู้นั้น ผู้นี้ ทำ คิด พูด สบาย ไม่สบาย ดีใจ เสียใจ เป็นต้น

รวมความแล้ว ความเข้าใจของปุถุชน มักจะเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ มีเรา มีเขา และมีของเรา มีของเขา ซึ่งล้วนแต่เป็นความเข้าใจผิดไปจากสภาพธรรม แท้จริงแล้ว ความเป็นไปต่าง ๆ เหล่านี้ หาใช่เป็นตัวเรา ตัวเขาไม่ แต่เป็นอาการเป็นไปของรูปนามขั้นที่ ๕ เท่านั้น

๓) ขั้นที่ทั้ง ๕ มีอาการเฉพาะ ๆ ของตน

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของร่างกายที่เกิดขึ้น เช่น ผมหงอก หนังเหี่ยว ฟันหัก สายตาเสื่อม หรือการเปลี่ยนแปลงโดยการเคลื่อนไหวกาย การเดิน การพูด เป็นต้น เหล่านี้จัดเป็นอาการของรูปขั้นที่

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของความรู้สึก บางครั้งก็รู้สึกสบาย ไม่สบาย รู้สึกเฉย ๆ รู้สึกเบื่อหน่ายทั้ง ๆ เมื่อก่อนนี้ก็รักบ้าน รู้สึกเบื่อรถทั้งที่เมื่อก่อนก็รักทะนุถนอมอย่างดี เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นสภาพของ เวทนาขั้นที่

การจำเรื่องราวต่าง ๆ จำรูป จำสี จำกลิ่น จำรส จำสัมผัสต่าง ๆ ทั้งที่ชอบและไม่ชอบ การจำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสภาพของสัญญาขันธ์

การดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เราทุกคนก็จะมีความรู้สึกว่ามีความอยากได้ มีความศรัทธา มีความเลื่อมใส มีความเพียรพยายาม เหล่านี้เป็นสภาพของสังขารขันธ์

การรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ มีการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสถูกต้อง รู้คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้จัดเป็นสภาพของวิญญาณขันธ์

ประเภทของปรมาตมธรรมโดยความเป็นขันธ์ มีอย่างมากเพียง ๕ ประการเท่านั้น เพราะอาศัยส่วนธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ คือ รูปทั้งหมด เป็น รูปขันธ์ เวทนา คือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ต่าง ๆ โดยความสุข ความทุกข์ ความเสียใจ ความเฉย ๆ เหล่านี้เป็น เวทนาขันธ์ ความจำได้ในสิ่งต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ เป็น สัญญาขันธ์ ส่วนเจตสิกธรรมอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากเวทนาและสัญญา เป็น สังขารขันธ์ จิตหรือวิญญาณ เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ เป็น วิญญาณขันธ์ รวมเรียกว่า ขันธ์ ๕

และการสงเคราะห์ธรรมโดยความเป็นขันธ์ได้ ก็ต้องมีลักษณะ ๑๑ อย่าง คือ เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ฯลฯ ได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

บทที่ ๒ อุปาทานักขันธ์ ๕

อุปาทานักขันธ์ หมายถึง ขันธ์ทั้งหลายที่ค้นหาและทิวฏฐิเข้าไปยึดไว้ โดยความเห็นผิด คือ ยึดมั่นเป็นตัวตน เราเขา ความยึดมั่นนี้คือ การยึดมั่นในขันธ์ทั้ง ๕ นั้นเอง

อุปาทานักขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปอุปาทานักขันธ์ คือ กองรูป ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ รูปทั้งหมด คือ รูป ๒๘
๒. เวทณูปาทานักขันธ์ คือ กองเวทนา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เวทนา เจตสิก ที่ในโลภียจิต ๘๑
๓. สัญญูปาทานักขันธ์ คือ กองสัญญา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ สัญญา เจตสิก ที่ในโลภียจิต ๘๑
๔. สังขารูปาทานักขันธ์ คือ กองสังขาร ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ (เว้นเวทนา และสัญญา) ที่ในโลภียจิต ๘๑
๕. วิญญาณูปาทานักขันธ์ คือ กองจิต ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑

พระพุทธองค์ทรงแสดงชั้น ๕ แล้วยังทรงแสดงอุปาทานชั้น ซ้ำอีก ทั้งๆ ที่มีจำนวนชั้น ๕ ประการเท่ากัน แต่เพื่อแสดงความแตกต่างกัน คือ ที่กล่าวในแง่ของชั้น ๕ กล่าวโดยความเป็นวิสุทธิชั้น คือชั้น ๕ ล้วน ๆ ไม่ปะปนกันกับอาสวะ คือ กิเลส และก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน ซึ่งได้แก่ ชั้น ๕ ของพระอรหันต์ทั้งหลายที่เป็นไปตามสภาพของชั้น ๕ แท้ ๆ ไม่ใช่เป็นอารมณ์ให้กิเลสและตัณหายึดไว้ได้ เช่น พระอรหันต์ยังได้รับสุขทุกข์ต่าง ๆ ทั้งทางกายและทางใจ แต่ความสุขทุกข์นั้นไม่เป็นอารมณ์ให้กิเลสตัณหาเกิดขึ้น ที่กล่าวในแง่ของอุปาทานชั้น คือ การกล่าวถึงชั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ให้กิเลสและตัณหายึดไว้ได้ เช่น ชั้น ๕ ของปุถุชน และของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ย่อมเป็นไปกับอาสวะ คือ กิเลส และเป็นที่ตั้งของอุปาทานได้ตามสมควร

รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทาน

อุปาทานเกิดขึ้นเพราะตัณหาเกิดขึ้น ตัณหาจึงเป็นเหตุเกิดแห่งอุปาทาน

จะดับอุปาทานได้อย่างไร ? อุปาทานจะดับได้ก็ด้วยการดับตัณหา

จะมีวิธีการดับตัณหาได้อย่างไร ? หนทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับตัณหาและอุปาทาน ก็คือ รู้จักว่ามรรคมงคล ๘ มี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับซึ่งตัณหาและอุปาทาน

พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปาทาน ๕ ชั้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่การเจริญวิปัสสนาเพื่อละกิเลส เพราะผู้เจริญวิปัสสนาต้องรู้จักอุปาทานชั้น ๕ อันเป็นที่อาศัยของกิเลสทั้งหลาย ให้รู้จักตัวตนที่แท้จริงของอุปาทานชั้น ๕ จะได้ไม่ตกเป็นอารมณ์ให้ตัณหาอุปาทานเกิดขึ้นได้

อุปาทานมี ๔ คือ

๑. กามอุปาทาน	๓. สีสัพทอุปาทาน
๒. ทิฏฐอุปาทาน	๔. อัสดวาทุอุปาทาน

๑. กามอุปาทาน

กามอุปาทาน คือ ความยึดถือกาม กามนั้นได้แก่ วัตถุกาม กับ กิเลสกาม

วัตถุกาม ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ หรือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชัมมารมณ อันเป็นที่ชอบใจ

กิเลสกาม คือ ธรรมชาติที่เข้าไปยึดในอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และชัมมารมณ ทั้งหมด ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า กิเลสกาม ได้แก่ ตัณหา

ฉะนั้น กามุปาทาน คือ การยึดถือวัตถุกาม ด้วยกิเลสกามนั่นเอง คือ ยึดถือ รูป เสียง กลิ่น รส ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นเป็นแรก เป็นของเรา ยึดไว้ไม่ยอมปล่อย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงยึดถือวัตถุที่นารักใคร่ฯ นั้น ถ้าไม่มีความรักใคร่ความใคร่ความปรารถนาความพอใจก็ไม่มีกิเลสกาม สำหรับพระอรหันต์ ไม่มีกิเลสกามทั้งหลายแล้ว เมื่อท่านเห็นรูปทางตา แม้รูปนั้นจะน่ารักใคร่ปรารถนา ท่านก็ไม่เกิดความยินดีในการเห็นอันเป็นเหตุให้เกิดกิเลสกาม

๒. ทิฏฐุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน คือ ความยึดถือด้วยอำนาจของความเห็นผิด ได้แก่ นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ และ อันตคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ และ ทิฏฐิ ๖๒ (อ่านเพิ่มเติมได้ในสามัญญผลสูตร)

๒.๑ นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ประการ คือ

- ๑) อกริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล การทำดีทำชั่วไม่มีผล
ความเห็นอย่างนี้ย่อมผิดหลักพุทธศาสนา เพราะตามหลักพุทธศาสนา แสดงว่า การทำของบุคคล เมื่อทำบาป ผลก็ต้องเป็นบาป เมื่อทำบุญ ผลก็ต้องเป็นบุญ
- ๒) อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัยใดๆ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามคราว ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้าย
ความเห็นนี้ย่อมผิดหลักพุทธศาสนา เพราะตามหลักพุทธศาสนาแสดงว่า ผลย่อมเกิดจากเหตุ ผลดีก็เกิดจากเหตุที่ดี ผลไม่ดีก็เกิดจากเหตุที่ไม่ดี แม้ว่าตนเองจะยังไม่สามารถรู้ถึงเหตุของผลนั้นๆ ได้ ผลนั้นๆ ก็ต้องมีเหตุ
- ๓) นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะ ที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ ความเห็นว่าไม่มีในที่นี้หมายถึงเห็นว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะ
ความเห็นนี้ย่อมผิดหลักพุทธศาสนา เพราะตามหลักพุทธศาสนาแสดงว่า สอนให้นับถือสมมติสัจจะ คือ ความจริงโดยสมมติ เช่นสอนให้บูชาธิดา เคารพนับถือมารดา บิดา บิดามารดานั้นมีสัจจะ คือ ความจริงอยู่ ซึ่งเป็นสมมติสัจจะนั่นเอง

๒.๒ อันตคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ คือ

๑) เห็นว่า โลกเที่ยง	๒) เห็นว่า โลกไม่เที่ยง
๓) เห็นว่า โลกมีที่สิ้นสุด	๔) เห็นว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด
๕) เห็นว่า ชีวะและสรีระ เป็นอันเดียวกัน	๖) เห็นว่าชีวะและสรีระ เป็นคนละอัน

- ๗) เห็นว่าสัตว์นั้นหลังจากตายแล้วเกิดต่อไปอีก
- ๘) เห็นว่าสัตว์นั้นหลังจากตายแล้วไม่เกิดต่อไปอีก
- ๙) เห็นว่าสัตว์นั้นเบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี
- ๑๐) เห็นว่าสัตว์นั้นเบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้

๒.๓ ทิฎฐิ ๖๒

ในทิฎฐิ ๖๒ มีรายละเอียดมากถึง ๖๒ ประการ ในที่นี้ นำ ๒ ประการที่สำคัญให้ทราบดังนี้

- ก) สัสสตทิฎฐิ ความเห็นว่าเที่ยง คือ เห็นว่าตายแล้วเกิดกันเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดในอัตตภาพเดิม ทุกภพทุกชาติ เวียนเกิดเวียนตายไม่มีที่สิ้นสุดในภพชาติของตน คือ เกิดเป็นคน ตายแล้วก็ต้องเกิดเป็นคนไปตลอด เกิดเป็นแมว ตายแล้วก็ต้องเกิดเป็นแมวไปตลอด
- ข) อัจเจททิฎฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ คือ เห็นว่าตายแล้วสูญไม่กลับมาเกิดอีก

โทษของมิจฉาทิฎฐิ

มิจฉาทิฎฐิที่มีโทษมากที่สุด คือ นียตมิจฉาทิฎฐิ เป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความยึดถือในทิฎฐิอย่างมาก ทำให้ไม่เชื่อกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ไม่เชื่อผลต่างๆ ว่าเกิดจากเหตุ ผู้ที่มีความเห็นเช่นนี้อย่างเหนียวแน่น ความเห็นเช่นนี้ย่อมนำไปสู่อบาย และหมดโอกาสที่จะได้กลับมาเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฎฐิได้ ฉะนั้น ความเห็นผิดในข้อนี้จึงให้โทษอย่างมหันต์ ผู้ที่นับถือพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า ย่อมละความเห็นผิดอันมีโทษมหันต์อันร้ายแรงนี้ได้ ถ้ายังละไม่ได้ก็ย่อมจะไม่นับถือพุทธศาสนา หรือย่อมจะทำลายพุทธศาสนา หรือย่อมจะทำลายศาสนาทุกศาสนาที่สอนให้ละชั่วทำดี

๓. สิลัปปตูปาทาน

ซิลัปปตูปาทาน คือการยึดถือข้อปฏิบัติที่ผิด ยึดถือในศีลและวัตรที่ผิด

ศีลวัตร ศีล ได้แก่ ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ วัตร ได้แก่ ข้อปฏิบัติ

ศีล คือ ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ ศีลในทางพุทธศาสนา แสดงเป็นข้อที่พึงเว้น เช่น ศีล ๕ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ส่วนปาฏิโมกข์สังวรศีล คือ ศีลในพระปาฏิโมกข์สำหรับภิกษุ มีทั้งข้อห้ามและขออนุญาต ข้อห้าม คือ ข้อที่บัญญัติห้ามมิให้กระทำ เมื่อไปล่วงละเมิดกระทำก็ต้องอาบัติ หนัก ปานกลาง หรือเบาตามพระบัญญัตินั้นๆ และศีลในปาฏิโมกข์ก็มีข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำ

วัตร คือ การประพฤติปฏิบัติ เช่น รุดงควัตร การปฏิบัติ รุดงค์ อุปัชฌายวัตร การปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ ครู อาจารย์

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา มีแก่บุคคลผู้ยึดถืออยู่ในศีลและวัตรทั้งหลายตั้งแต่ก่อนพุทธกาล เช่น ศีลและวัตรของฤๅษีดาบส เมื่อถือลัทธิบูชาไฟก็ทำการบูชาไฟ ฤๅษีดาบสก็มีศีล คือ ข้อประพฤติ ที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตร คือ ข้อที่พึงปฏิบัติบางอย่าง เช่น การบูชาไฟดังกล่าวนั้น นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสนาด้านนอกพระพุทธศาสนา เช่น ที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา กล่าวถึงศาสนา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกของตนในทางต่าง ๆ กัน

นอกจากนี้ก็ยังเป็นผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่แปลก ๆ เรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร คือ มีความประพฤติความเป็นอยู่ เยี่ยงโค *เยี่ยงสุนัข* เช่น เต็น ๔ ขา แบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการ ทำเสียงและบริโภคน้ำแบบสุนัขแบบโค ในครั้งพุทธกาลการถือศีลและวัตรแบบนี้ยังมี และก็มีแสดงไว้ว่าคนที่ถือโควัตร สุนัขวัตร บางคนไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า *เมื่อปฏิบัติแบบนี้แล้วสิ้นชีวิตไป จะไปเกิดเป็นอะไร ?* พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ (มีใจความโดยสรุปว่า) *“ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโค”* ดังนี้ เหล่านี้เป็นศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

๔. อัตตวาทุปาทาน

คำว่า **อัตตตา** แปลว่า **ตน** **อัตตวาทุปาทาน** หมายถึง ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า *มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่าง ๆ ได้* ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ

ในทางพุทธศาสนาได้แสดงอัตตตาไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รักษาตน ค้ำครองตน ฝึกตน และตรัสสอนว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตน

ระดับที่สอง ตรัสสอนว่า มิใช่ตน เช่นตรัสสอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่า **ขันธ ๕** เป็นอนัตตามีใช่อัตตตา **ตัวตน** หรือได้ตรัสยกเอาอายตนะภายในภายนอก *ภายใน* คือ ตา หู เป็นต้น ภายนอก คือ รูป เสียง เป็นต้น และธรรมคือเรื่องราว เป็นอนัตตาคือ มิใช่อัตตาดังตน *ภายนอก* คือ สิ่งทั้งหลายที่อยู่ภายนอกตน ก็หมายถึงสภาพธรรมต่างๆ ที่เกิดกับคนอื่นสัตว์อื่น เป็นอนัตตาคือ มิใช่อัตตาดังตน และได้ตรัสสอนไว้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกขะ คือ เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาคือ มิใช่อัตตาดังตน และในธรรมทั้งปวงนี้แสดงอธิบายว่า ทั้งสังขตธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร ทั้งอสังขตธรรม ธรรมะที่มีปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่งอันเรียกว่า วิสังขาร ทั้งหมดเป็นอนัตตาคือ มิใช่อัตตาดังตน

ฉะนั้นการจะรู้จักความจริงดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ ก็ต้องรู้ที่ **สมมติสัจจะ** และ **ปรมัตถสัจจะ** คือ

- ก) **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ เป็นความจริงตามมติร่วมกัน หรือ หมายรู่ร่วมกัน ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ ไต๋ เก้าอี้
- ข) **ปรมัตถสัจจะ** คือ ความจริงโดยปรมัตถ์ ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับ การยอมรับของคน เป็นความจริงซึ่งปฏิเสธความเป็นสัตว์และชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นความจริง ที่ไม่มีการแปรปรวน หรือไม่มีความวิปริต ด้วยประการใด ๆ มี ๔ ประการ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ปรมัตถสัจจะมี ๒ ประการ คือ

- **สภาวะสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น
- **อริยสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสัจ ๔ มี ทุกขสัจจะ เป็นต้น

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมที่จะให้รู้ถึง **ปรมัตถสัจจะ** คือ ความจริงโดยปรมัตถ์ จะต้องหัดพิจารณา ดูที่ตั้งของบัญญัติทั้งหลาย เมื่อรู้ถึงความจริงของบัญญัติทั้งหลายแล้ว ก็จะสามารถเข้าถึงสภาวะ ปรมัตถ์ คือ ความจริงได้ เช่น รถ เมื่อเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่นล้อ เฟลา และส่วนประกอบอื่น ๆ มาประกอบกันเข้า เสียงเรียกว่า **รถ** ที่เป็นสัททบัญญัติจึงมี แต่ความจริงแล้ว รถจริง ๆ นั้นไม่มี คำว่า **รถ** เป็นบัญญัติเรียกขึ้นเท่านั้น เมื่อถอดแยกส่วนประกอบต่าง ๆ ออกไป เสียงเรียกรถก็หายไป

ทรงตรัสสอนให้พิจารณาแยกสังขาร

ในอรรถภาพนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยขันธ์ ๕ ทรงตรัสชี้ให้รู้จักว่าสิ่งที่มาประกอบนั้นมีอะไรบ้าง ส่วนที่แข็งคือ ปถวิธาตุ เป็นธาตุดิน ร่างกายนี้ซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ อากาโร ๓๒ เป็น กอกรูป กอกรูปนี้เอง ก็เรียกแยกออกเป็น **คิระมะ** เป็นแขน เป็นขา ฯลฯ ทั้งหลายเหล่านี้ **มากองรวมกันอยู่ เป็นกอกรูป** ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ เป็น **กองเวทนา** ความจำ ได้หมายรู้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรื่องราวต่าง ๆ เป็น **กองสัญญา** ความคิดปรุง แต่งต่างๆ เป็น **กองสังขาร** การรู้ในอารมณ์ที่มากกระทบ เช่น ดาเห็นรูป จักขุวิญญาณก็ เกิดขึ้นเป็น **กองวิญญาณ**

ฉะนั้น เพราะขันธ์ ๕ เหล่านี้มาประกอบกัน ซึ่งเมื่อย่อยแล้ว รูปก็คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นนาม เหล่านี้ทั้งหมดเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งเป็นที่ตั้งแห่งบัญญัติว่าเป็น เรา เป็นเขา ก็เกิดขึ้น แต่เมื่อมาพิจารณาด้วยปัญญาเห็นโดยความเป็นรูปเป็นนาม ก็จะ ถอนอึดตาตัวตนหมด หมดความเป็นเราเป็นเขา คงเหลือแต่สภาวะ รูปนาม เท่านั้น

ทรงตรัสสอนให้กำหนดรู้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์

เมื่อพิจารณาขั้นที่ ๕ โดยความเป็นจริงด้วยการเจริญวิปัสสนาตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ ให้รู้
แจ้งเห็นจริง รู้จักว่า นีรูปร่าง นีเวทนา นีสัญญา นีสังขาร นีวิญญาณ มีชาติ คือ ความเกิดเป็น
เบื้องต้น มีชรา คือ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งพยาธิในท่ามกลาง มีมรณะเป็นที่สุด
ฉะนั้นสิ่งทั้งหลายทั้งปวง จึงเป็น อนิจจะ คือ ไม่เที่ยงต้องเกิด ต้องดับ

เป็น ทุกขะ คือ ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

เป็น อนัตตะ คือ บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้

เมื่อพิจารณาขั้นที่ ๕ ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์อย่างนี้แล้ว จึงจะสามารถถอนอัตตวาทุ-
ปาทาน คือ การยึดถือเป็นตัวตน โดยความเป็นเราเป็นเขา ก็จะทำให้ไม่หลงไม่ยึดถือ ถ้าไม่
พิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริงก็ย่อมจะต้องมีความหลง ความยึดถืออยู่ อันเป็นอัตตวาทุปาทาน

บทที่ ๓

อายตนะ ๑๒

อายตนะ มีความหมาย ๕ ประการ คือ

๑. เป็นที่เกิด หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เพราะเป็นที่เกิดของ
จิตอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะบุญหรือบาป จะเกิดได้ก็ต้องอาศัยอายตนะเหล่านี้

๒. เป็นที่อยู่ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เป็นที่อาศัยให้จิตและ
เจตสิกเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ คล้ายกับเป็นที่อยู่อาศัยของวิถิจิต จึงเรียกว่าอายตนะ ซึ่งเป็นการกล่าวโดยอ้อม
วิถิจิตไม่ได้อยู่ในอายตนะ แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมแล้ว วิถิจิตเหล่านั้นก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เหมือนระฆังกับเสียง
ระฆัง ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า มีเสียงระฆังอยู่ในตัวระฆัง แต่เมื่อมีคนตีระฆังแล้วเสียงก็ปรากฏขึ้นและกังวานอยู่ได้
คล้ายกับว่าเสียงนั้นอยู่ในระฆัง ฉะนั้น วิถิจิตกับอายตนะภายในก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีเหตุปัจจัยบริบูรณ์
แล้ว ก็เสมือนกับว่าวิถิจิตเหล่านั้น ตั้งอยู่ในอายตนะนั้น

๓. การเกิด หมายความว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับสัตว์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเกิดขึ้นมีอยู่ในสัตว์บุคคล เกิดขึ้นกับทุกเพศ ทุกภูมิไม่ว่าจะเป็น อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ มีอายตนะครบ รูปภูมิ (เว้นอสังขยสังขตพรหมภูมิ) มีจักขายตนะ โสตายตนะและมนายตนะ อรูปภูมิ มีมนายตนะ อย่างเดียว

๔. เป็นที่ประชุม หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกัน คือ รูปายตนะ (รูป) ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ย่อมต้องมาประชุมกันที่ตา สัททายตนะ(เสียง) ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ย่อมต้องมาประชุมกันที่หู เป็นต้น เสมือนเป็นที่ประชุมแห่งวิจิตรทั้งหลายด้วย ถ้าอายตนะไม่มาประชุมกัน วิจิตรทางจักขุทวารวิถิ เป็นต้น ก็ไม่เกิดขึ้น

๕. เป็นเหตุให้เกิด หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะภายในและภายนอกแล้ว วิจิตรทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ เพราะธรรมชาติวิจิตรจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอายตนะภายในและภายนอกเป็นเหตุให้เกิดขึ้น

จากความหมายทั้ง ๕ ประการข้างต้น นักศึกษาคงจะทำความเข้าใจคำว่าอายตนะได้บ้าง ยังมีความหมายของคำว่าอายตนะในที่อื่น ๆ ได้กล่าวไว้ว่า

ที่ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นที่ชวนชววย ตาก็ชวนชววยที่จะแสวงหาดูสิ่งต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี

ที่ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นตัวนำไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อมาแล้ว หมายความว่า อายตนะเหล่านี้ นำไป คือ พาไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อมาแต่อดีต และก็ยังจะพาไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อต่อไปในอนาคต อันหาเงื่อนไขอันปล่อยวางมิได้อยู่ตลอดเวลา การเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ทั้งหลาย แท้จริงแล้วก็คือการพาไปของ อายตนะ ในสังสารทุกข์อันยึดเยื่อนั่นเอง

อายตนะมี ๑๒ คือ

- ๑. จักขายตนะ จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จักขุวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป (ตา)
- ๒. โสตายตนะ โสตะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้โสตวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาทรูป (หู)
- ๓. มนายตนะ มานะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้มานวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ มานปสาทรูป (จมูก)
- ๔. ชิวหายตนะ ชิวหา ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ชิวหาวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาทรูป (ลิ้น)
- ๕. กายายตนะ กายะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้กายวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ กายปสาทรูป (กาย)
- ๖. รูปายตนะ รูปารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จักขุวิญญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ วัณณรูป ได้แก่ สีต่างๆ

๗. สัททนายตนะ สัทททารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้โสตวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น *องค์ธรรมได้แก่ สัททรูป* ได้แก่ เสียงต่างๆ
๘. คันธนายตนะ คันธทารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ฆานวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น *องค์ธรรมได้แก่ คันธรูป* ได้แก่ กลิ่นต่างๆ
๙. รสายนตนะ รสทารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ชีวหาวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น *องค์ธรรมได้แก่ รสรูป (อ่านว่า ระ-สะ-รูป)* รสชาติต่างๆ
๑๐. โผฏฐัพพายนตนะ โผฏฐัพพทารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้กายวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น *องค์ธรรมได้แก่ ปฐวี, เตโช, วาโย (ความแข็ง ความอ่อน, ความเย็น ความร้อน, ความไหว หย่อน ตึง) สัมผัสต่างๆ*
๑๑. มหานายตนะ จิต ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด
๑๒. ธัมมายนตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๘๒ สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

อายตนะที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ ๑๒ อย่าง เพราะทรงกำหนดถึงทวารอันเป็นที่เกิด และอารมณฺ์อันเป็นที่รู้แห่งวิญญาณ ๖ เมื่อจำแนกออกเป็นอายตนะภายในและอายตนะภายนอกแล้ว ได้อย่างละ ๖ ดังนี้

อายตนะภายใน ๖			อายตนะภายนอก ๖		
จักขุอายตนะ	ได้แก่	จักขุปสาท	รูปายตนะ	ได้แก่	รูปารมณฺ์
โสตอายตนะ	ได้แก่	โสตปสาท	สัททนายตนะ	ได้แก่	สัทททารมณฺ์
ฆานายตนะ	ได้แก่	ฆานปสาท	คันธนายตนะ	ได้แก่	คันธทารมณฺ์
ชีวหาายตนะ	ได้แก่	ชีวหาปสาท	รสายนตนะ	ได้แก่	รสทารมณฺ์
กายายตนะ	ได้แก่	กายปสาท	โผฏฐัพพายนตนะ	ได้แก่	ปถวี เตโช วาโย
มหานายตนะ	ได้แก่	จิตทั้งหมด	ธัมมายนตนะ	ได้แก่	เจตสิก ๘๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

เมื่อธรรมะ คือ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกันแล้ว จิตเจตสิกก็เข้าไป อาจเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ผู้ปฏิบัติพึงมีโยนิโสมนสิการในการพิจารณาถึงเหตุปัจจัยของการประชุมกัน ระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่จะเกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

บทที่ ๔

ธาตุ ๑๘

ธาตุ หมายความว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน โดยไม่วิปริตผันแปร

ธาตุทั้งหลายที่เรารู้จักอาจจะรู้จักโดยชื่อว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุเหล็ก ธาตุทองแดง ซึ่งแต่ละธาตุก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง คือ ธาตุไฟ ก็ร้อน เป็นต้น แต่โดยความหมายของคำว่า ธาตุ ในทางพระอภิธรรมนั้นมีความหมายที่ละเอียดลึกซึ้งมากกว่านั้น

ธาตุ หมายถึง “อันสัตว์ทรงไว้” คือ ธาตุทั้งหลาย อันสัตว์ทั้งปวงต้องทรงไว้ หรือรับรองไว้ เหมือนสัมภาระที่ถูกคนแบกหามรองรับไว้ ฉะนั้น

ธาตุ หมายถึง “เป็นการจัดแจง” คือ ธาตุทั้งหลายเป็นเพียงการจัดแจงทุกข์ไว้เท่านั้น หรือ เป็นตัวเหตุ อันกระทำให้สัตว์เป็นไปในสังสารทุกข์ต่าง ๆ เสมอ

ธาตุ หมายถึง “เป็นที่ตั้งแห่งสังสารทุกข์” ซึ่งสัตว์ได้กระทำไว้ต่าง ๆ

รวมความแล้ว ที่ชื่อว่า ธาตุ เพราะเป็นธรรมชาติที่ทรงสภาพลักษณะของตน ๆ โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง หรือ ธรรมชาติอันทรงไว้ หรือจัดแจงไว้

ธาตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระอภิธรรมแสดงธาตุไว้ ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบรูปารมณ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป (ตา)
๒. โสถธาตุ โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ สัททวารมณ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาทรูป (หู)
๓. ขานธาตุ ขานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ คันธวารมณ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ ขานปสาทรูป (จมูก)
๔. ชิวหาธาตุ ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ รสวารมณ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาทรูป (ลิ้น)
๕. กายธาตุ กายะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ โผฏฐัพพารมณ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ กายปสาทรูป (กาย)
๖. รูปธาตุ รูปารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับจักขุปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ วัณณรูป คือ สีต่าง ๆ
๗. สัทธาธาตุ สัททวารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับโสตปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ สัททรูป คือ เสียงต่าง ๆ

๘. คันธธาตุ คันธารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับขานปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ คันธรูป คือ กลิ่นต่างๆ
๙. รสธาตุ รสารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับชีวหาปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ รสรูป คือ รสต่างๆ
๑๐. โผฏฐัพพธาตุ โผฏฐัพพารมณฺ์ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับกายปสาทรูป
ได้ องค์ธรรมได้แก่ ปถวี เตโช วาโย คือ รับสัมผัสได้
๑๑. จักขุวิญญาณธาตุ จักขุวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ เห็นรูปารมณฺ์ได้
องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต ๒
๑๒. โสตวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ ได้ยินเสียงได้
องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญาณจิต ๒
๑๓. ขานวิญญาณธาตุ ขานวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้กลิ่นได้
องค์ธรรมได้แก่ ขานวิญญาณจิต ๒
๑๔. ชิวหาวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้รสได้
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาวิญญาณจิต ๒
๑๕. กายวิญญาณธาตุ กายวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้การถูกต้อง
สัมผัสได้ องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญาณจิต ๒
๑๖. มโนธาตุ จิต ๓ ดวง ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้อารมณ์
คือ รับรู้อารมณ์ทั้ง ๕ ได้ องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑
สัมปฏิจจนจิต ๒
๑๗. มโนวิญญาณธาตุ จิต ๗๖ ดวง ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ การรับรู้อารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ ดวง (เวทนาวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐
และมโนธาตุ ๓)
๑๘. ธัมมธาตุ สภาพธรรม ๖๙ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะของตน ๆ
องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

บทที่ ๕ อริยสังขะ ๘

อริยสังขะ คือ ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ย่อมรู้แจ้งแทงตลอดในสังขะธรรม พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกสังขะธรรมว่า "อริยสังขะ" คือ ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยะ เป็นสังขะอันแท้จริง ไม่ผิดพลาด ไม่คลาดเคลื่อน

สังขธรรมเหล่านั้น ปุถุชนทั้งหลายรู้ไม่ได้ คือ เข้าไม่ถึงความลึกซึ้งของสังขะธรรมนั้น ฉะนั้น จึงแสดงว่าใครก็ตามที่เข้าถึงสังขะธรรมนั้น ย่อมสำเร็จความเป็นพระอริยะ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชาวโลก เรียกว่า "พระอริยะ" เพราะเป็นผู้ตรัสรู้อริยสังขนี้ แลตามความเป็นจริง"

อริยสังขะ มี ๘ คือ

๑. **ทุกขสังขะ** คือ ธรรมที่เป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘
๒. **สมุทฺยสังขะ** คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก
๓. **นิโรธสังขะ** คือ ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน
๔. **มคฺคสังขะ** คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ องค์มรรค ๘ ที่ในมคฺคจิต ๘

๑. **ทุกขสังขะ** มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

- ๑.๑ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ ถูกเบียดเบียนอยู่เป็นนิตย์ มีตาก็ถูกเบียดเบียนด้วยรูปอารมณ์ทั้งที่ชอบและไม่ชอบ ถูกเบียดเบียนด้วยโรคตา เป็นต้น
- ๑.๒ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ ต้องได้รับการบำรุงปรุงแต่งอยู่เสมอ
- ๑.๓ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ มีความเร่าร้อนอยู่ไม่ว่างเว้น เร่าร้อนในอารมณ์ ทำให้เกิดทุกข์ต่างๆ มากมาย เพราะเพียงแค่นี้ได้เห็น หรือเพียงแค่นี้ได้ยิน เป็นต้น
- ๑.๔ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ มีความไม่คงที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอมีได้ว่างเว้น

เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว **ทุกขสังขะ** คือ รูปกับนาม ทั้งกายและใจที่เป็นไปในภุมิ ๓ คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ เป็นความจริงของทุกขสังขะ

การจะละทุกขสังขะได้ ต้องละด้วยปริญาภิจ คือ เป็นกิจที่ต้องกำหนดรู้ หมายถึง ทุกขสังขะนั้นมีประจำอยู่แล้ว แต่เราไม่ได้กำหนดรู้ ฉะนั้น การจะละทุกขได้ก็ต้องด้วยการกำหนดรู้ คือ รู้นามและรูปตามความจริง

ทั้งนามและรูป นักศึกษาได้ศึกษามากพอสมควรแล้ว หวังว่าคงจะเข้าใจถูกแล้วว่า รูปคืออะไร นามคืออะไร ถ้าท่านยังเข้าใจไม่ได้ว่า รูป-นาม คืออะไร ท่านก็อย่าหวังจะรู้จักทุกขสังขะ (ถ้าท่านศึกษามาถึงบทเรียนชุดนี้แล้วยังไม่เข้าใจว่าอะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม ขอให้พยายามอ่านบททวนบทเรียนชุดก่อนๆ ใหม่อีกครั้ง)

๒. สมุทยสังขะ

สมุทยสังขะ คือ ธรรมที่ทำให้ทุกขเกิดขึ้น เป็นแดนเกิดแห่งทุกข ทำให้ประกอบไว้ซึ่งทุกข ทำให้ไม่พ้นไปจากสังสารทุกข ทำให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข

โดยพระสูตรได้แสดงเหตุให้เกิดทุกข ได้แก่ต้นเหตุ ๓ คือ

๑. กามตัณหา คือ ความปรารถนาในกามภพ มีความยินดีติดใจในกามคุณทั้ง ๕
๒. ภวตัณหา คือ ความปรารถนารูปภพ อรูปภพ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปฌาน
๓. วิภวตัณหา คือ ความปรารถนาที่จะขาดจากภพ เพราะมีอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

ต้นเหตุในภพทั้ง ๓ นี้ คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งทุกขสังขะ เรียกว่า สมุทยสังขะ เมื่อกล่าวโดยนัยแห่งพระอภิธรรมแล้ว สมุทยสังขะ ได้แก่ โลกเจตสิก

๓. นิโรธสังขะ

นิโรธสังขะ เป็นชื่อของธรรมที่ดับทุกข จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกขนิโรธ คำว่า “นิ” หมายถึง พ้น , ออก “โรธ” หมายถึง การท่องเที่ยวไป ฉะนั้น “นิโรธ” หมายถึงไม่มีการท่องเที่ยวไป “ทุกขนิโรธ” จึงหมายความว่า “ไม่มีการท่องเที่ยวไปในทุกข” หรือ การไม่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ เพราะเป็นสังขะที่ว่างจากคติ คือการเวียนเกิดเวียนตายในภพภูมิทั้งปวง องค์ธรรมของทุกขนิโรธสังขะ ได้แก่ พระนิพพาน

๔. มัคคสังขะ

มัคคสังขะ หมายถึง สภาวะที่นำออกจากสังสารวัฏฏ์ สภาวะที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน สภาวะที่เห็นพระนิพพาน สภาวะที่เป็นใหญ่ในการเห็นพระนิพพาน

มัคคสังขะ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงพระนิพพาน จึงมีชื่อเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นปฏิปทาเพื่อบรรลุความดับทุกขนั่นเอง

มรรค ได้แก่ อัฐจิ่งคิกมรรค คือ องค์มรรค ๘ ที่มีหน้าที่ทั้งประหาณกิเลสด้วย บรรลุถึงพระนิพพาน ด้วย องค์มรรค ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ

หน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ประการ คือ

๑. ทุกขสัจจะ เป็นปริญาญะยกิจ คือ กิจที่ควรกำหนดรู้ หมายความว่า รูปนามขันธ์ ๕ โดยสภาวะธรรม ๑๖๐ ประการ (คือ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกเจตสิก) รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ประการ) เป็นทุกขสัจ จะที่ต้องกำหนดรู้ เพราะธรรมทั้ง ๑๖๐ ประการนี้ เป็นผลที่เกิดจากเหตุ คือ สมุทัย
๒. สมุทัยสัจจะ เป็นปหานกิจ คือ กิจที่จะต้องละให้หมดไป หมายความว่า ตัณหา ๓ โดยสภาวะ ได้แก่ โลภเจตสิกนั้น เพียงแต่กำหนดรู้เท่านั้นไม่ได้ เพราะเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกขสัจจะ ฉะนั้นจะต้องทำให้หมดสิ้นไป เมื่อสามารถทำให้หมดไปได้มากเท่าใด ทุกขสัจจะอันเป็นผลก็จะหมดสิ้นไปเท่านั้น
๓. นิโรธสัจจะ เป็นสังขิกิริยากิจ คือ เป็นธรรมที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ดับทุกข์ และดับตัณหา นั้น มีหน้าที่จะต้องทำให้แจ้ง คือ เมื่อละตัณหาอันเป็นธรรมที่ควรละ จนตัณหาหมดไป จึงจะถึงพระนิพพาน
๔. มัคคสัจจะ เป็นภาวนากิจ คือ กิจที่จะต้องเจริญให้ยิ่งขึ้น มัคคสัจนี้เป็นผู้ทำงาน ไม่ใช่เป็นตัวอารมณ์กัมมัฏฐาน เพียงแต่จะกำหนดรู้เท่านั้นไม่ได้ เป็นเหมือนผู้เดินทางที่จะต้องเดินทางไปให้ถึงจุดหมาย คือ นิโรธสัจจะ ด้วยเหตุนี้ กิจของมัคคสัจจะจึงต้องปฏิบัติให้เกิดขึ้น ตามนัยแห่งพระสูตรสงเคราะห์ด้วยการปฏิบัติ สมณะและวิปัสสนา โดยนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสงเคราะห์ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

ฉะนั้น ภาวนากิจที่จะต้องทำให้เจริญขึ้นนั้น อาจเจริญสมณะกัมมัฏฐานให้ได้ฉันทเสียก่อน แล้วมาเจริญวิปัสสนาภายหลังก็ได้ หรือจะเริ่มต้นจากการเจริญสติปัฏฐาน พิจารณา นามและรูป ให้วิปัสสนาญาณเกิดโดยตรงก็ได้ นี่คือการงาน หรือปฏิบัติในภาวนากิจของมัคคสัจ

ในอริยสัจ ๔ นี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยทุกขสัจจะกับสมุทัยสัจจะ และทรงชี้ให้เห็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยมัคคสัจจะและนิโรธสัจจะ

หนทางในการทำให้เกิดปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ มี ๒ ทาง คือ

๑. การศึกษาปริยัติศาสนา ให้เข้าใจทุกข์และสมุทัย ตลอดถึงขั้น ๓ อายุตนะ ธาตุ และต้องเรียนรู้ถึงนิโรธสังขะและมัคคสังขะว่าพระนิพพานมีสภาพอย่างไร และการแสวงหาพระนิพพานนั้นจะต้องอาศัยปฏิบัติอย่างไร ตลอดจนรู้นามรูปด้วยวิปัสสนาปัญญา
๒. ปัญญาที่เกิดพร้อมกันกับอริยมรรค ทำกิจในการประหานกิเลส และให้รอบรู้อริยสังขะทั้ง ๔ ประการทันที อันที่จริงปฏิเวธญาณ คือ ปัญญาที่เข้าไปแจ้งอริยสังขะ ๔ นั้น จะเกิดขึ้นได้ก็แต่เฉพาะ โลกุตตรปฏิเวธญาณเท่านั้น แต่โดยไวยาหารเทศนาก็สงเคราะห์เอาโลกียปฏิเวธ คือ เมื่อเรียนรู้ให้เข้าใจดีเสียก่อนแล้ว ก็ช่วยอุปการะแก่การปฏิบัติเพื่อแสวงหาโลกุตตรปฏิเวธญาณได้สะดวกยิ่งขึ้น ถ้าปราศจากการเรียนรู้ปริยัติศาสนาแล้ว ก็จะไม่รู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ เป็นทุกข์อย่างไร อะไรเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์ และจะละเหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้อย่างไร และความดับทุกข์จะมีสภาพอย่างไร ตลอดจนการบรรลุนิพพานเป็นอย่างไร

จบบทเรียนชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔

รวบรวมเรียบเรียง และ จัดทำโดย

ฝ่ายการศึกษาทางไกล

๑ กรกฎาคม ๒๕๔๘

ต่อไปเป็นบทเรียนชุดที่ ๙ และชุดที่ ๑๐ เรื่องสมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

การที่ท่านจะศึกษาบทเรียนชุดต่อไป คือ เรื่อง สมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานนั้น นักศึกษาคควรอ่านบททวนบทเรียนทุกชุดที่มีอยู่ โดยเฉพาะชุดที่ ๕ เรื่องรูป ชุดที่ ๘ ทั้ง ๔ ตอน ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง และพิจารณาเนื้อหาสาระในส่วนที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติ และฝึกหัดปฏิบัติด้วย เพื่อเป็นการเตรียมตัวไว้พบกับบทเรียนชุดต่อไป

บรรณานุกรม

- ๑) สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) ; สัมมาทิฎฐิ ; พิมพ์ครั้งที่ ๔ ; กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๔๕
- ๒) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ; พุทธธรรม ; พิมพ์ครั้งที่ ๒๐ ; กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิกจำกัด ; ๒๕๔๕
- ๓) พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ; หลักสูตรจรรยาภิธรรมิกะโท ; พิมพ์ครั้งที่ ๕ ; โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ ; ๒๕๓๘

การสะกดคำในคำศัพท์ต่าง ๆ

๑. สมุจยสังคหะ อ่านว่า สะ-หมุด - จะ - ยะ - ลัง - คะ - หะ
๒. สัพพสังคหะ อ่านว่า สับ - พะ - ลัง - คะ - หะ
๓. สักกายทิฎฐิ อ่านว่า สัก - กา - ยะ - ทิด - ถิ
๔. ทิฎฐุปาทาน อ่านว่า ทิด - ถุ - ปา - ทาน
๕. สัสสตทิฎฐิ อ่านว่า สัต - สะ - ตะ - ทิด - ถิ
๖. อัจฉาทิฎฐิ อ่านว่า อุด - เน - ทะ - ทิด - ถิ
๗. นียตมิจจาทิฎฐิ อ่านว่า นิ - ยะ - ตะ - มิด - ฉา - ทิด - ถิ
๘. สิลัพพตูปาทาน อ่านว่า สี - ลับ - พะ - ตุ - ปา - ทาน
๙. อัตตวาทุปาทาน อ่านว่า อัต - ตะ - วา - ทุ - ปา - ทาน